

גלות וגאולה במשנת רנ"ק

במובן המקובל של המלה "גאולה", הכוונה היא לשחרור מעבדות, יציאה משיעבוד לחירות, כשהדוגמה הקלאסית היא יציאת מצרים, והגאולה לעתיד לבוא כרוכה, כרגיל, בקיבוץ גלויות ושחרור משיעבוד מלכויות.

במשנת רנ"ק מקבל המושג הזה משמעות נוספת, חדשה. לא רק מצב סופי, מוחלט, הפוך לקודמו, אלא גם מצב-מעבר מתקופה אחת בהתהוות האומה הישראלית ובהתפתחותה הרוחנית אל תקופה שניה, אל שלב גבוה יותר מבחינה רוחנית. התהליך הזה של מעבר משלב לשלב, מתקופה אל תקופה, הוא תהליך קבוע, נצחי. בקביעות הזאת, ההבדל בין האומה הישראלית לאומות העולם. יתר האומות, כמו אורגאניזם חי, גדלות, מתפתחות, מגיעות לשיא פריחתן התרבותית-רוחנית — ונובלות, יורדות מבמת ההסטוריה. האומה הישראלית איננה כך. היא אמנם משתלבת, חיה את חייה בתוך ההסטוריה הכללית, אפילו מושפעת מן האומות, אך לעניין קיומה הפיסי וחייה הרוחניים הנצחיים, נבדלת היא מן האומות.

מה הם החוקים האלה שלהם כפופות כל האומות, וישראל בתוכן, מצד אחד, ומובדלת מהן, מצד שני? לדעת רנ"ק — יש לתפוס כל אומה בחייה ההסטוריים משתי בחינות: מבחינת הצורה, ומבחינת התוכן; מבחינת קיום פיסי ומבחינת קיום רוחני, שיש קשר בליינתק ביניהן.

מצד הצורה, מצד הקיום הפיסי, נתפסת כל אומה כצמח חי שתולדותיו, מצמיחתו ועד כלינו ונבילתו, דומים לצמח הביולוגי שאנו מכירים. מה הוא גדל, מתפתח, מגיע לשיא ונובל, אף כל אומה באומות העולם, עולה, צומחת, מגיעה לשיא ויורדת. אבל, בצמח יש זרעים המפרים את ההתחלה החדשה. לאומות העולם, מבחינת הקיום הפיסי — אין המשך. יש רק רשמים רוחניים, קניינים תרבותיים שעוברים מאומה לאומה. התהליך הזה, שכל אומה עוברת, הוא תהליך של שלושה מחזורים, כשכל מחזור יש לו מועדים שונים. המחזור הראשון נקרא "מועד הצמיחה והגידול", הוא זמן צמיחתה של האומה והולדת הרוחני בה; היינו, הצעדים הראשונים לקיומם

של הקניינים הרוחניים או "המנות הרוחניות" בלשונו של רנ"ק, המקשרים את חלקי האומה.

המתחורר השני — "מועד העוז והמפעל", בלשונו של רנ"ק. במועד זה מגיעות המנות הרוחניות שבכל אומה לשיאן. ערכי האמנות, למשל, באים לידי ביטוי מירבי. המדע משתכלל, עבודת האל וידיעתו מגיעות לדרגות של טיהור מירבי מחומריות. אמנם, כבר ניכרים במועד הזה זרעים ראשונים של שחיתות מוסרית תרבותית, או, כפי שרנ"ק קורא להם: "סיבות השחתה והפסד" — אבל רק במחזור השלישי מועד ה"היתוך והכילוי", מתחילות הסיבות הללו, סיבות ההשחתה של האומה, להתבטא. הזרעים מגיעים לידי שיא במועד השלישי. בתהליך זה מגלמת למעשה כל אומה את תפקידה האוניברסאלי. וכשמוציאה היא אותו אל הפועל — בסוף המועד השלישי — יורדת היא מעל במת ההיסטוריה. אמנם, קנייני התרבות השונים שיצרה האומה, מוצאים את השפעתם באומות אחרות ואינם אובדים, אבל היא עצמה, בקיומה הפיזי — כלה ואובדת.

מועד התוכן טבוע טבעה של כל אומה בעצמותה ובעוצמתה הרוחנית. רוחני זה שעומד ביסודה הוא דו-אנפי, דו צדדי. מתד, מתבטא הרוחני בקשר שבין כל הקניינים הרוחניים-חברתיים של האומה, והוא קשור, על כן, במקום ובזמן, היינו הוא מיוחד לארץ, לעם, בתקופה מסויימת. ובתורת כזה אובד גם הרוחני הזה באבדנה של האומה. ומאידך, הרוחני הזה הוא רוחני לעצמו. הביטוי 'רוחני לעצמו' הוא בעצם ביטוי של היגל — הרוחני המוחלט — ורנ"ק מקבל את המונח, אך משתמש בו אחרת. כשהיגל מדבר על מוחלט, הוא איננו מדבר על מוחלט טראנסצנדנטאלי, אלא על מוחלט בבחינת תבניות בהתממשותה. כליות, מלשון המלה "כל", המבטלת בתוכה ניגודים. רנ"ק מתכוון למוחלט, שהוא ישות מיטאפיזית, שהוא "מקור כל ישות וכלל כולן" והוא זהה עם האל. רנ"ק אומר בפרוש: "לא כאלה חלק יעקב' ה' צבאות שמו, ייאמר, כי הרוחני המחלט הוא" (מונה"ז עמ' 12).

כאמור, נחרץ גורלה של כל אומה לפי התפתחות הקיום הביולוגי, וקנה-המידה לקיומה בתוך המתחורריות האמורה, הוא עוצמתה של הרגשת הרוחני "שנתגלה ביניהם במשך זמן חבורם" (שם עמ' לח). היינו, כל זמן שהאומה מודעת את הקשר שלה עם הרוחני — היא קיימת. וגם בזה יש הבדל בין האומה הישראלית ושאר האומות. וההבדלים הללו חשובים ביותר, כי הם הבסיס ההכרחי להגדרת הביטוי 'גלות וגאולה'.

האומות האחרות קשורות, בצורה זו או אחרת, עם צד אחד של הרוחני, ובמישור הדת מתבטא הדבר הזה באמונה בצבאות השמיים, או, כפי שהז"ל

גלות וגאולה במשנת רנ"ק

אומרים: השר של האומה המסויימת. האומות לא הגיעו להכרה שלימה של הרוחני המוחלט הזה. האל. ועל כן, הן יורדות מן העולם אחרי התהליך הביולוגי שהזכרנו — שלושת המהזורים.

האומה הישראלית — לא כך. היא מתמידה. היא עוברת את התהליך של שלושת המועדים, כמו כל אומה, אבל בסיומו של המחזור השלישי מתחילה היא את המחזור הראשון מחדש. ובדברי רנ"ק: "במלאות הימים לבליה, היתוך והפסד, מתחדש בנו תמיד רוח חדש ומחיה; ואם נפלנו — קמנו ונתעודד ולא עזבנו ה' אלהינו (שם עמ' מ).

תקופת הבליה וההפסד, המתבטאת בגלות, ברדיפות, היא שלב מעבר לת-קופה של קימה, — ואם נפלנו, קמנו ונתעודד — היינו, גאולה, והמלה 'גאולה' — התחלה מחדשת.

בדבריו מתייחס רנ"ק לפרשות רבות בהסטוריה הישראלית כפי שהן מתבטאות בספרי ההסטוריה המקוריים שלנו, המקרא, התלמוד, המדרשים, מתחילת היות האומה ועד אמצע המאה ה-17, תקופת פרעות חמלניצקי. רנ"ק מציין שלושה מחזורים: ובתוך כל מחזור — שלושה מועדים: המחזור הראשון: מאברהם אבינו עד חורבן הבית הראשון, כשהמועדים הם אלה: מועד ראשון, "מועד הצמיחה והגידול", מאברהם עד משה; המועד השני, "מועד העזו והמפעל", מכניסת ישראל לא"י, הכיבוש, עד שלמה המלך; המועד השלישי, "מועד ההיתוך והכיליון" — מסוף מלכות שלמה עד חורבן הבית הראשון ואובדן המדינה עם רצח גדליה בן אחיקם. המחזור השני: מתחיל מגלות בבל ושיבת ציון, ומסתיים בהריגתו של ר' עקיבא, כשהמועד הראשון הוא משיבת ציון עד אלכסנדר מוקדון, השני — מאלכסנדר עד סוף ימי שלומציון המלכה, והשלישי — מהורקנוס עד הריגת רבי עקיבא. המחזור השלישי: מרבי יהודה הנשיא עד גזירות ת"ח-ת"ט, כשהמועד הראשון, ר' יהודה הנשיא עד ראשית תקופת מלכות ערב; המועד השני, מהתקופה הערבית-ספרדית עד מות הרמב"ן — 1270; המועד השלישי הוא ממות הרמב"ן עד גזירות ת"ח-ת"ט. בכל מחזור ומחזור כזה מודעת האומה הישראלית יותר ויותר את שורשה הרוחני ומגיעה להשגת הרוחני המוחלט בבהירות יתר. ושלא כיתר האומות, שעם גמר התהליך נובלות הן, כאמור, מתחילה האומה הישראלית מחדש. כבר הוער לעיל שרנ"ק איננו מגיע אלא עד כאן, ואיננו ממשיך יותר, ואנחנו צריכים אולי להמשיך את השיטה הזו כפי שהיא מתבטאת בדבריו בספרו 'מורה נבוכי הזמן' בשער השביעי, עמ' לה-לט:

"קדמוני האומות, כשהרגישו את הרוחני שנתגלה ביניהם במשך זמן

חיבורם, גבר עליהן המאור שבו וניצחה אותן נעימותו והלהיב נפשם למורא, כבוד ועבודה. אמנם, עמדו ברוחניים הפרטיים וחיליהם, שהם צבאות השמיים והארץ. וזה לפי שלא הגיעו להשגת הרוחני במדע מבורר" (כלומר לא היו מודעים את השגת הרוחני המוחלט. שהוא סיבת הסיבות להיותם אומה מצד אחד, ולהיותם קיימים בהסטוריה בכלל. ש.ו.) "ועל כן לא הגיעו להשיג שאין אמתתו וקיומו במה שהוא לעצמו פרטי, דבוק בזמן ובמקום... ושהוא מושג הבינה הטהורה לבד ושעל כן אין לדמיון ותבנית ולא למחשבה ולא לשכל תפישה בו כלל". (ובגלל זה אצל האומות אבד הקשר עם הרוחני — ש.ו.) "... ו"ונשמדו ואבדו גם המה. ואולם בחסד אלקים על האומה אשר בחר בה... בחסד עליון זה באה אלינו מחשבה זו העליונה על כל מחשבות הבינה — (היינו, הקשר והברירות של הרוחני המוחלט — ש.ו.) והיתה בנו תמיד ההשגה ההיא הגדולה והקשה... ובה אנחנו קיימים עד היום הזה".

וכשרנ"ק אומר 'עד היום הזה', והוא נפטר ב־1840, אני רואה רמז ראשון ליישום הממשי לימינו, אפשר להגיד ממש: עד היום הזה. כמו בתנ"ך כשכתוב 'עד היום הזה', משמע — לפי המחקר והביקורת — עד ימי מי שכתב אותו. אבל אנחנו יכולים גם בהחלט לומר 'עד היום הזה' תמיד, וכשאנחנו מגיעים לנקודה הזאת יש לה משמעות גם בשבילנו. אותו רוחני מוחלט, אותה ההנהגה האלהית, שבו דבקה האומה הישראלית ואותו היא מודעת, הוא האל — סיבת הסיבות והמציאות בעולם, הוא גם הסיבה האחרונה לקורות עם ישראל בכל התקופות שלו. והיא, ההנהגה האלהית, היא גם זו שהנחתה את האומה במשך קיומה והעבירה אותה ממקום למקום.

אך, את ההעברה הזאת ממקום למקום — את הגלות — תופש רנ"ק בצורה לגמרי לא שגרתית שאנו רגילים בה בספרותנו. לדעתו של רנ"ק, הגלות היא תנאי בהתפתחותו של עם ישראל. אילולא ירד העם מצרימה, לא יכולה היתה "המשפחה הקדושה", כפי שהוא קורא לבני-יעקב, להתפתח ולהיות עם סגולה, כפי שקבעה ההנהגה האלהית. ההנהגה האלהית "סבבה וצוותה שתרד המשפחה הקדושה למצרים ולהתגורר שם זמן בגבולותיה" (עמ' מב) והסיבות לירידה אינן רק הסיבות אותן אנחנו קוראים בתורה — 'גר יהיה זרעך בארץ לא להם', ברית בין הבתרים וכו' — אלא עוד סיבות אחרות: אחת — מצב התרבות בכנען ובמצרים. הכנענים, שבארצם ישבה המשפחה הקדושה, היו פחות תרבותיים מהמצרים, ועל כן לא יכולה היתה המשפחה

גלות וגאולה במשנת רנ"ק

הקדושה להתפתח, לרכוש קניינים רוחניים שונים הנדרשים להיות אומה כיתר האומות. במצרים יכלו לרכוש את הקניינים הללו. ואין כל פחד מהתבוללות או טמיעה או איזו השפעה דתית, כי לדעת רנ"ק היתה במצרים עבודה זרה כל כך גדולה, ובני ישראל היו כל כך מנוגדים לה, ששני הניגודים הללו לא יכולים היו להשפיע זה על זה. דעה דומה, אם כי במישור אחר, מביע גם המהד"ל מפראג האומר, שה-מצרים, במעשיהם המתועבים, נמשכים אחר החומר, והחומר הוא חסרון. ישראל, בהיות מקורם טהור, נמשכים אחר הצורה, והצורה היא שלימות. ואין סכנה להתקרבות ביניהם. ישראל כמעט אינם מכירים, מבחינה זאת, במצרים. יצוין כאן, ואת זאת העיר כבר רבידוביץ, המהדיר של כתבי רנ"ק, שיש הקבלה מעניינת בין הרעיון של רנ"ק לבין רעיון דומה של הרדר, הפילוסוף הגרמני בן המאה ה-18. בכרך החמישי של כתביו אומר הוא כי מצרים היא ערש התרבות ומקור חינוכו של המין האנושי. רבידוביץ רואה כאן השפעה על רנ"ק.

ואמנם רנ"ק אומר, שבזה שירדו בני ישראל או בני המשפחה הקדושה למצרים, הרוויחו במצרים הרבה. וכשנשלמו התכונות הרוחניות, הקניינים הרוחניים הצריכים לכל אומה כדי להיות אומה, הוציאה אותם ההנהגה האלהית ממצרים להמשך התפתחותם. בדרך זו מסביר רנ"ק גם את גלות בבל. לדעתו, גרמה האמונה הבלתי שלימה של האחרונים ממלכי יהודה לירידת המוסר בעם כולו והירידה הזאת הביאה לידי חורבן המדינה. אבל בגלות בבל פגשו בני ישראל ערכי תרבות וקניינים לאומיים יציבים, שבלעדיהם אין אומה יכולה להיות אומה, במובן הקיומי-הפיסי שלה ומתוך כך שוב נתעלו בני ישראל מבחינה מוסרית-רוחנית, ולמדו להוקיר ולהבין את התכונות האמיתיות של הרוחניות הנדרשת מהם, להיות עם סגולה.

רנ"ק מדגיש, ולפי עניות דעתי זו הערה מרחיקת לכת שלא מצאתי כמותה בכל ספרות ישראל, כי רק בבבל, יותר נכון, עם תום גלות בבל, השיגו בני ישראל את המחשבה האמיתית בדבר הקשר עם הרוחני המוחלט, ונתינת התורה בהר סיני קיבלה את משמעותה האמיתית רק שם.

"הגע בעצמך, שגם ישראל שעמדו על הר סיני ושמעוה (היינו, את התורה, אבל גם את המחשבה הברורה של קשר עם הרוחני המוחלט — ש.ו.) לא הגיעו אליה על טהרת אמיתתה בהמונם ובכללותם עד סביב לזמן שוב הגולה מבבל היינו, עבור אלף שנים מזמן נתינת התורה". (מונה"ז עמ' לט)

יש כאן, אם כן, השקפה חדשה לגמרי על ערכו וחשיבותו, ואולי גם השפעתו לטווח רחוק, של מעמד הר סיני.

"אכן מני אז והלאה, שבה כחרותה על לבנו ולא סרה עוד מדורותינו, והיינו בה למורים להמון לאומים רבים (כאן העניין של עם ישראל מופת לעמים אחרים — ש.ו.) ובה אנחנו קיימים עד היום הזה ועמה נעמוד ונושע תשועת עולמים". (שם שם)

גם ברדיפות היווניים את היהודים, מוצא רנ"ק טובה מסויימת. הוא אומר: "הרוחני שבקרבה הסב את המאורע הרע לאחרית טובה, לצרף סיגיה מתוכה ולהוציאם לבסוף מעבדות היוונים לחירות מוחלטת" (שם עמ' 50). כאן אנחנו שומעים את ההגדרה המקובלת של המלה "גאולה" — יציאה מעבדות לחירות — אבל, בעצם גם היציאה הזאת איננה דבר מוחלט-סופי, אלא שלב-מעבר הכרחי, כמו הגלות עצמה, להתפתחות האומה ולהתפתחות הכרת הרוחני שבה.

כיצד מסביר רנ"ק את השגתו של הרוחני באופן בהיר יותר דווקא בגלות? הוא מסביר זאת באפשרויות התרבותיות של העם היהודי במקום המצאו. בתקופת השופטים ובתקופת המלכים הראשונים היו חיי האומה תלויים במקום אחד. אח"כ, בגלויות הראשונות, עדיין פעל בה אותו רוחני שניתן לסגולות בתוך העם, לנבחרים העם, והן הקרינו על כל חלקי האומה בכל מקום שהיו בגלות. לענין זה מביא רנ"ק פסוק מספר ישעיהו ולא במשמעות הפשוטה של כל מלה ומלה שהיא מובנת אם קוראים את הפסוק, אלא במשמעות רחבה ביותר. הפסוק הוא: "ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה, רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה' (פרק יא, ב). רנ"ק מסביר אותו כך: "רוח חכמה ובינה", פירוש — להכיר ערך הסגולה היקרה שבידם מאבותיהם נגד הבלי הגויים אשר בארצותיהם באו. כלומר, חכמה ובינה, הן לא רק התרבות והתכמה שיש, אלא גם האפשרויות הגלומות בתרבות ודת להיות כח נגדי להבלי הגויים שביניהם הם נמצאים.

"רוח עצה וגבורה" — "לייסד קהלם, לאמצו ולארתו במצוות תוריות ובמנהגי אבות טובים וכולם היו חביבים עליהם ביותר, עד שנתנו נפשם על קיומם בעת ההכרח", היינו, יש לדברים בהסטוריה משמעות רק כל אימת שהאדם עושה את שלו מתוך יחסו אל האלהים או כשהוא מוסר את נפשו עליהם. המשך הפסוק "רוח דעת ויראת ה'" — וכאן יש שימוש בלשונו של נחמיה — "לאסוף ולכתוב ולהעתיק כל הנשאר להם מספרים קדושים ולהגות ולהבין בה מפורש ושום שכל, עד שנתחזקה התורה בידי כל גולה וגולה, ולמדוה והבינוה ושמרוה. כל אחת כפי האפשר לה, בארצות

גלות וגאולה במשנת רנ"ק

מגוריה" (מונה"ז עמ' נא). רנ"ק מביע את התפעלותו מן התהליך הזה, שלכאורה הגלות צריכה היתה לגרוע מתכונות העם, מאחדותו, מתורתו, והנה, לא רק שלא נגרעו אלא אף הלכו ונתחזקו. וכמו משורר קורא רנ"ק בהתפעלות: "כל זה המראה הגדול שכל מה שתתכונן בו יותר — תשתומם עליו ביותר" (שם עמ' נא-נב).

יחד עם זאת, אין רנ"ק שוכח להזכיר, שיש הבטחה מפורשת בתורה, שעם ישראל, בימי גלותו ובשעת צרתו הגדולה ביותר, ואפילו אם היא מענישה את העם, תמיד יש יד מכוונת אותו, יד שאפילו אם מורדים בה, תמיד תשיב את לבבו אל האלהים ואז יבוא זמן, "יתגבר הרוחניות שבאומה, עד שיגיע מה שלא הצליח בידי הנביאים מקדם" (שם נב). יוצא מכאן, שעל אף הסבל והרדיפות, שהיו מנת חלקם של בני-ישראל, הגדילו לעשות דווקא בגלות. ולא זאת בלבד, אלא הגיעו להשגה רוחנית גדולה וגבוהה ביותר, במה שמתייחס להשגת הרוחני המוחלט. משמע, הגלות כשלעצמה איננה מהווה בשביל רנ"ק רעה היכולה לפגוע בקיומו הפיסי הכללי של העם או במהותו הרוחנית.

הרעה האחת שרנ"ק פוחד ממנה היא: הפיזור שנתפזרו בני ישראל "ונפרדו השבטים אלה מאלה". ועל כן, אין בכוחם, בגלל הפיזור, למלא את היעוד ההסטורי, כעם סגולה, כפי שהוטל עליו. מאליו מתעוררת כאן האסוציאציה אל אחד העם, במאמרו "חיקוי והתבוללות". שם אומר אחד העם: מפני התבוללות אין האומה הישראלית צריכה לירוא, אלא דווקא מפירוד. גם לא לעתיד לבוא. כי כל גלות וגלות יכולה לתקן, לאחוז, לגדל, לפתח, חלק מהתרבות שיש לה ממקורות ראשוניים, ההולכים אתה תמיד, והם עדיין מחקים אותו מרכז חיקוי קדמוני, היינו — ארץ ישראל ותורת-ישראל. רק אם יתפרדו בני ישראל ויתפזרו בין העמים, יש חשש שכל חלק מעם ישראל, יבקש לו מרכז חיקוי אחר ועל ידי זה ישכח את מרכז החיקוי הקדמוני, את המרכז הישראלי שהוא מקור חיות העם כולו.

כאמור לעיל מגיע רנ"ק, בדברו על המחזוריות שבהסטוריה ועל תהפוכות האומה הישראלית, רק עד אמצע המאה ה-17. הוא לא כתב על ההמשך. אפשר אולי להבין מדבריו שאת דורו — סוף המאה ה-18 עד שנת הארבעים למאה ה-19 — ראה כעומד ב"מועד הצמיחה והגידול" של מחזור רביעי. ולפי שיטתו, שהמחזוריות בישראל תמידית היא, אפשר להמשיך וליישם בעיני רוחנו התפתחויות נוספות. יתכן וישימה זו אינה אלא ספקו-לציה או ניבוי בלתי אפשרי, אבל אולי בכל זאת אפשר למצוא בתורה זו של רנ"ק גם תשובה לשאלת הגלות והגאולה של אומתנו, שאנו בדורנו ממש חשנו אותה על בשרנו.

סכום: למושג גאולה, יש אצל רנ"ק משמעות בלתי מקובלת. הגאולה היא מצב מעבר בהסטוריה הישראלית מתקופה לתקופה, משלב אחד לשלב גבוה יותר מבחינה רוחנית בעיקר. מצבים אלה הם פעולות חוזרות, והם ביטוי לנצחיותה של האומה. כל האומות — כולל הישראלית — כפופות למחזוריות בהסטוריה, כשבגמר התהליך יורדות האומות מעל במת ההסטוריה; והאומה הישראלית, בהיותה מונהגת על ידי ההנהגה האלהית ובהיותה מודעת את המשמעות של הרוחני המוחלט ואת הקשר עמו — נצחית היא כמותו.

תקופות הגלות בהן נמצאת, או נמצאה האומה הישראלית, הן חלק מתקופות בהתפתחותה הרוחנית והן אקטים חיוניים לה. ולא רק שאין הגלות אסון לאומה — אם כי מבחינה פיזית נראית היא, הגלות, כך — אלא להיפך: היא הביאה את האומה לשיא הכרתה, מודעותה, באלהי המחלט. אך יש לה לאומה, להמנע מפיוזר באומות, כי במצב זה לא תוכל למלא את יעודה ההסטורי. אבל גם כך, תלויה היא בהנהגתו הנצחית של הרוחני המוחלט.